

ПИТАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ТА ІСТОРИОГРАФІЇ

УДК 930(410)«19»(092)Тойнбі:327

ББК 61.1.(4ВЕЛ)6-8Тойнбі

Євген Сахновський, Ганна Конська

Арнольд Джозеф Тойнбі як експерт міжнародних відносин

У статті висвітлюється діяльність Арнольда Джозефа Тойнбі як експерта міжнародних відносин; аналізується робота вченого в Королівському інституті міжнародних відносин (у Четем-Хаусі). Акцентовується особлива увага на поєднанні в діяльності Тойнбі суто наукової та аналітичної роботи – безперервних пошуків взаємозв'язку історії та сучасності, у якому вчений вбачав сенс своєї діяльності.

Ключові слова: *Арнольд Тойнбі, експерт міжнародних відносин, Королівський інститут міжнародних відносин, Четем-Хаус, аналітична робота, взаємозв'язок, історія, сучасність.*

Розвиток міжнародних/міждержавних відносин – це складний та суперечливий процес, який вносить принципово нові риси у стратегію й тактику багатьох (чи не всіх) національних держав, визначає пріоритети їх зовнішньої політики. Не менш важливим видається дослідження та вивчення (з метою розуміння) цих складних геополітичних реалій задля уникнення стратегічних прорахунків у царині зовнішньополітичного життя.

Події початку ХХ століття, а саме – Перша світова війна та її катастрофічні наслідки (соціально-економічні, військово-

© Сахновський Є., Конська Г., 2013

Сахновський Євген Васильович - кандидат історичних наук, доцент кафедри історії нового та новітнього часу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Конська Ганна Василівна - бакалавр історії (м. Чернівці)

політичні, ідеологічні та, врешті-решт, геополітичні) наклали відбиток на всі сфери життя країн-учасниць конфлікту, у тому числі вплинули й на процес вивчення міжнародно-політичної ситуації у світі. Зміна розстановки сил на міжнародній арені та подібність англосаксонської й американської концепцій облаштування повоєнного світу сприяли ідейному зближенню представників наукових кіл Англії та США. Це, у свою чергу, дозволило краще зрозуміти стан справ у сфері міжнародних відносин британсько-американським спеціалістам-міжнародникам. Останні ще під час Паризької мирної конференції (1919 р.) планували створення приватного англо-американського товариства для наукового осмислення міжнародних справ, причому під словом «наукового» автори пропозиції мали на увазі «об'єктивного, неупередженого, безпристрасного, неемоційного»¹.

Ця ідея була реалізована вже за рік від початку роботи конференції. З практичних міркувань (географічна віддаленість континентів заважала спільному управлінню одним інститутом) з'явилося дві «сестринські»² дослідницькі установи: Рада зовнішньополітичних відносин (штаб-квартира – у Нью-Йорку) та власне британська (суто наукова, а не політична) організація – Королівський інститут міжнародних відносин, який практично з самого початку існування розташовувався в Chatham House (Четем-Хаус) – будівлі в центрі Лондона.

Власне з цим британським аналітичним центром і була пов'язана діяльність Арнольда Джозефа Тойнбі (1889-1975рр.) як експерта міжнародних відносин.

Наукова актуальність теми обумовлена необхідністю вивчення й аналізу малодосліджених сторінок життя А. Дж. Тойнбі. На сучасному етапі розвитку міжнародних відносин, в умовах подальшої розбудови взаємин різних країн світу, практично значимим може бути досвід діяльності подібних організацій, їх безпосередніх керівників та співробітників.

Метою даної розвідки є спроба системного та комплексного аналізу діяльності А. Дж. Тойнбі як експерта міжнародних відносин, а відтак, і з'ясування британського погляду на окремі події міжнародно-політичного життя міжвоєнного та повоєнного (після Другої світової війни) періодів.

Завданням роботи є визначення передумов та причин включення А. Дж. Тойнбі в аналітичну роботу, яку проводив Королівський інститут міжнародних відносин, та характеристика власне його діяльності як співробітника, а згодом директора даної установи.

Зауважимо, що Арнольд Джозеф Тойнбі більше відомий як історик-теоретик, професор візантійської та новогрецької історії в Лондонському університеті, автор 12-томної праці «Дослідження історії» (1934-1961 pp.), розробник й утверджувач цивілізаційної теорії. Відтак, саме цій стороні «канви життя» британського мислителя присвячена значна кількість наукових публікацій³. Їх автори, як правило, реконструювали лише історичну площину діяльності А.Тойнбі й аналізували окремі аспекти його наукової концепції.

Щодо діяльності А. Тойнбі як спеціаліста-міжнародника, то практично відсутні спеціальні праці з даного питання. Вперше на цю прогалину в нині доволі обширній «тойнбіані» звернула увагу російська дослідниця Ольга Воробйова⁴. Звичайно, окремі згадки на тему «Тойнбі і сучасність», у тому числі й про його роботу в Четем-Хаусі, можна, при бажанні, знайти в працях В.М. Мучника⁵, Є.Б. Рашковського⁶ та інших авторів; проте, лише дослідниця з Липецького державного педагогічного університету звернула увагу на прямий зв'язок теоретичної й практичної діяльності Тойнбі. Вона висунула оригінальну тезу, яка, на нашу думку, потребує подальшого обґрунтування й деталізації, а саме: своїм замислом грандіозний цивілізаційний проект зобов'язаний не тільки досконалії класичній освіті британського історика-мислителя (про це написано багато), але й його практичній діяльності як експерта-міжнародника⁷.

Серед джерел важливе місце посідає вищезгадана автобіографічна праця А. Дж. Тойнбі⁸. Поряд із описом поїздок по «гарячих точках» світу та багаточисельних дипломатичних зустрічей, тут знайшли відображення теплі спогади автора про його тридцяти трирічну роботу (1924-1956 pp.) в Четем-Хаусі. Саме впродовж цього періоду важливою віхою практичної діяльності Інституту стали публікація та видання двох журналів: *Survey of International*

al Affairs (Огляд міжнародних відносин) та World Review (Світовий огляд). Перший став одним із найважливіших англійських наукових періодичних видань у галузі міжнародних відносин. Відповідальність за його регулярне видання покладалася на А. Тойнбі. Окремі випуски цього четем-хауського щорічного періодичного видання було використано для вивчення британської оцінки міжнародних відносин, яка, само собою зрозуміло, відображає і позицію його редактора.

Перш ніж охарактеризувати практичну діяльність А. Тойнбі як співробітника Королівського інституту міжнародних відносин, зауважимо, становлення А. Дж. Тойнбі як фахівця з вивчення міжнародних відносин – доволі складний та довготривалий процес. Так, на початку своєї кар'єри він був настільки віддалений від міжнародних справ, що саме слово «політика» асоціювалося в нього виключно з «внутрішньою політикою»⁹.

Ключовою подією, що внесла зміни в наукову діяльність Тойнбі та зумовила його інтерес до подій міжнародно-політичного життя, стала Перша світова війна. Упродовж 1914-1918 рр. А. Дж. Тойнбі, який за станом здоров'я уникнув військової мобілізації, практично був залучений до *пропагандистської* роботи в Форін-оффіс. У цьому контексті слід згадати також діяльність А. Тойнбі як консультанта британського Міністерства закордонних справ з проблем Середнього Сходу. Одним із напрямків його роботи у цей час стала публікація документів про знущання з боку Німеччини та її союзників над цивільним населенням підкорених ними територій. Особливу увагу науковця привернуло «вірменське питання», зокрема перший геноцид ХХ ст. (жорстока різанина турками вірменського населення в 1915 році)^{10*}. Тойнбі допомагав (як особистий секретар) відомому на той час політику й

* У 1915 р. за ініціативи очолюваного младотурками уряду була здійснена акція нібито депортації вірмен з прикордонних з Росією територій в пустелі Месопотамії, насправді – масове винищення, яке спорадично продовжувалося до 1922 р., внаслідок чого більш ніж 1,5 млн. вірмен вбито, більше 1 млн. стали біженцями.

громадському діячеві Джеймсу Брайсу підбирати документи на цю тему для опублікування у т. зв. Синій книзі. Глибокий аналіз підґрунтя цього вочевидь пропагандистського акту подано в нарисі №11 «Лорд Брайс»¹¹. Крім того, з огляду на необхідність проведення пропагандистських акцій «миротворчої політики» Великобританії, А. Тойнбі пізніше здійснив декілька поїздок по Близькому Сходу в якості воєнного кореспондента газети «Манчестер гардієн». По суті, це сприяло його становленню як знавця з питань Османської імперії в цілому¹².

Якісно новим етапом у діяльності Арнольда Тойнбі як експерта міжнародних відносин стали перші повоєнні роки. Він чудово розумів, що *«тепер усе залежатиме від того, наскільки добре чи погано уряди й народи світу будуть вирішувати міжнародні проблеми післявоєнного періоду, адже після війни всі зрозуміли хибність тези, що міжнародні справи – це турбота виключно державних департаментів та міністерств закордонних справ»*¹³.

Будучи ревним прихильником юридичного оформлення повоєнного урегулювання світу та створення міжнародного представницького органа (Ліги Націй), Тойнбі, співробітник Міністерства закордонних справ, узяв участь у роботі Паризької мирної конференції. У цей час він не полишав надій стосовно вироблення ідеальних проєктів повоєнного світоустрою та втілення їх у реальну політичну практику¹⁴. Як наслідок, Арнольд Тойнбі все більше поринав у вир тогочасного зовнішньополітичного життя.

На нашу думку, комплекс *суб'єктивних* (А. Дж. Тойнбі добровільно звільнився з роботи в Бейлліолі, де був членом вченої ради) та *об'єктивних* обставин (події грецько-турецької війни на Близькому Сході, які описав Тойнбі), змусили його покинути посаду завідувача кафедри історії та культури Візантії та новогрецького періоду в Лондонському університеті¹⁵ та підготували ґрунт для його практичної діяльності в Четем-Хаусі. Відтак, він з радістю прийняв пропозицію, що дозволяла йому стати науковим співробітником Королівського інституту. У «Спогадах» про це згадано цілком відверто: *«У цей момент я опинився*

без роботи, а оскільки у мене підростали діти й потрібно було думати про їх освіту, довгий час зволікати не було можливості», крім того, «робота в Четем-Хаусі – це робота в Лондоні, а мої корені були й є саме там»¹⁶.

У статусі позаштатного співробітника Інституту А. Дж. Тойнбі й розпочав свою роботу над «Оглядами». Тим не менше, робота, як згадував сам науковець, *«приносила інтелектуальне та моральне задоволення, створювала широкий простір для іншої діяльності, що перебувала поза її межами»¹⁷*. Мова йде про паралельне, поряд з діяльністю в Королівському інституті міжнародних відносин, написання праці «Осягнення історії». Остання стала практично смыслом життя Тойнбі. Про гармонійне поєднання занять історією та сучасністю сам Тойнбі повідомляє в емоційно-піднесеному дусі: *«З 1927 по 1954 рік я міг (дякуючи моєму партнерству з Веронікою) пов'язати четем-хаусський «Огляд міжнародних відносин» в одну упряжку з моїм власним, особистим почином – роботою над «Осягненням історії». Між цими двома роботами не було ніякої дисгармонії. Обидві тільки вигравали»¹⁸*.

Такий широкий спектр діяльності був доволі непростою працею, однак, це дозволило йому зробити аналіз описаних в «Оглядах» подій міжнародно-політичного життя чимось більшим, аніж просто їх переліком в хронологічному порядку.

Проте, на думку вже згаданого нами В.М. Мучника, «Огляди міжнародних відносин» першої половини 20-х рр. ХХст. мали цілком суб'єктивний характер: тут якраз відобразилися особисті амбіції Тойнбі та його надії стосовно ефективної діяльності Ліги Націй та дієвості переговорів з питань роззброєння¹⁹. Натомість, Тойнбі, можливо передбачаючи скептицизм сучасників щодо себе, заявляв, що *«з усіх сил прагнув, щоб особисті надії й сподівання, переживання та страхи не проступали крізь призму написаного»²⁰*. Там, де цього, на його думку, важко було уникнути, він намагався бути максимально відвертим, адже усією душею вірив у цінність об'єктивного наукового підходу.

Звичайно, оскільки Тойнбі був людиною свого часу, активним учасником британського наукового, а водночас й політичного життя, суб'єктивність характеру «Оглядів» усе ж мала місце.

Характерною особливістю «Оглядів» другої половини 20-х рр. є опис подій, що тяжіли до певного локального регіону, проте спричиняли зміни геополітичного масштабу. Так, «Огляд» за 1925 р. присвячений ісламському світові після мирного врегулювання, за 1926 р. – подіям на Далекому Сході та в Тихоокеанському регіоні; за 1927 р. – країнам Північної та Південної Америки.

Бурхливі події міжнародно-політичного життя 30-х рр. ХХ ст. (японська агресія на Далекому Сході, прихід Гітлера до влади в Німеччині, італійська агресія в Ефіопії, громадянська війна та іноземна інтервенція в Іспанії) також стали предметом уваги науковця і, відповідно, були зафіксовані в «Оглядах міжнародних відносин» цього періоду²¹. Зауважимо, особливістю цих «Оглядів» було те, що Тойнбі (цілком справедливо займаючи негативну позицію стосовно агресивної політики «держав Осі») подає власні судження та коментарі на хід тогочасних подій.

У цей час, поряд із суто науковою роботою, А. Тойнбі з метою кращого розуміння процесів та тенденцій геополітичного розвитку здійснив поїздку до Німеччини та навіть отримав аудієнцію у Гітлера. Про ці події науковець згадував так: *«Мене запросили зробити доповідь на черговому засіданні Нацистського юридичного товариства, яке повинно було відбутися в Берліні у лютому 1936 року. Я прийняв пропозицію, оскільки це було складовою частиною моєї роботи в Четем-Хаусі»*²². Тойнбі чудово розумів причини такої зацікавленості Гітлера у його візиті до Німеччини, про що згодом напише у автобіографічному творі. Загальновідомо, що прагнення Гітлера підвищити свою репутацію в очах британської суспільно-політичної думки було всього-навсього маскуванням його справжніх цілей та намірів. Відтак, події 1938 року, а саме: аншлюс Австрії, Мюнхенська угода та розчленування Чехословаччини, повністю доводять правдивість цього оціночного судження.

Невирішеність «чехословацького питання», політика «умиротворення» Н. Чемберлена та Мюнхенська угода як апогей потурання агресорам – усе це стало об'єктом уваги А. Тойнбі та Вероніки Баутер (перша помічниця

та співавтор «Оглядів», а з 1946 року – друга дружина А. Тойнбі). Відповідно, саме подіям 1938 року й присвячені II та III томи «Огляду міжнародних відносин». Обидва вони, як зазначає автор передмови до III тому Вероніка Баутер, являються інтегральними складовими єдиного цілого й взаємно доповнюють один одного²³. Так, другий том «Оглядів» присвячений подіям січня-вересня 1938 року. Структура цього видання дозволяє зрозуміти всі перипетії міжнародно-політичної ситуації того часу, а саме: оцінити позицію англо-французького табору щодо Чехословаччини; проаналізувати Мюнхенську угоду та визначити реакцію на неї західноєвропейської суспільно-політичної думки.

Слід зазначити, що в «Огляді» зміст самої Мюнхенської змови (The Agreement of Munich) власне як юридичної санкції подано наступним чином: *«Це короткий документ, що складався з преамбули, 8 пунктів з двома додатками та деклараціями. Тим не менше, останній мав глибокий зміст та породжував певні зобов'язання кожного з учасників переговорного процесу»*²⁴.

Як оцінювалася Мюнхенська змова (як документ і як процес) західноєвропейською суспільно-політичною думкою? Спеціальний пункт розділу «Мюнхенська змова» даного тому дає відповідь на поставлене питання. Автори «Огляду» змальовують реакцію на цю подію наступним чином: *«Досягнення у Мюнхені було явною відстрочкою війни. Окрім нещасних чехів, увесь західноєвропейський світ був у нестямі від радості й подяки. На 30 вересня уся Європа зітхнула з полегшенням. Жоден день у світовій історії не бачив такого спонтанного й широкомасштабного вияву радості. Натовпи в Мілані й Римі, Парижі, Мюнхені, Берліні й у Лондоні засвідчили це. Жителі держав-учасників процесу зустрічали повернення державних діячів на батьківщину оплесками й виявом щирої вдячності»*²⁵.

Із процитованого вище випливає: ніхто з державних діячів провідних західноєвропейських країн особливо не переймався долею малої Чехословаччини й не робив спроби аби захистити її, а навіть навпаки, останні свідомо

втілювали в життя політику потурання агресорам. Такі дії, головним чином, англо-французьких політиків сприяли реалізації планів Гітлера. Останньому вдалося «збільшити чисельність населення Рейху 3-ма мільйонами німців та $\frac{3}{4}$ млн. безпомічних чехів, і, як наслідок, ліквідувати те, що він називав форпостом Радянського Союзу»²⁶. Щодо Б. Муссоліні, то «він також міг повернутися додому мирним завойовником. Це стало можливим завдяки тому, що Мюнхенською змовою була реалізована на практиці політика, якої він вперше публічно вимагав: розчленування Чехословаччини та її цілковите поневолення»²⁷.

Третій том «Оглядів» присвячений подіям з вересня 1938 р. аж до 15 березня 1939 р. – «часу, коли нацистські плани щодо ліквідації Чехословаччини принесли свої плоди (Богемія та Моравія були окуповані німецькими військами) й було встановлено протекторат на окупованих територіях»²⁸.

Таким чином, діяльність А. Тойнбі як одного зі співробітників (водночас і директора) Королівського інституту міжнародних відносин й координатора по виданню «Оглядів» сприяла науковому дослідженню загального характеру міжнародно-політичної ситуації, що склалася наприкінці 30-х рр. ХХ ст.

Відданим своїй роботі А. Тойнбі залишався навіть тоді, коли випуск «Оглядів міжнародних відносин» (в умовах Другої світової війни) було тимчасово припинено. У цей час він уважно стежив за світовою політикою та прогнозував результати глобального військового конфлікту. Як наслідок, це підготувало ґрунт для виходу у світ чергових випусків «Оглядів міжнародних відносин» (до 1956 р. – часу виходу Арнольда Тойнбі на пенсію).

Серед видань повоєнного періоду важливим в аналітичному плані (як такий, що формує комплексне уявлення про події 1939-1946 рр.) є, на наш погляд, перший (теоретичний) том історії «Оглядів» Другої світової війни, що отримав назву «Гітлерівська Європа»²⁹. У передмові до вказаної праці А.Тойнбі пояснив сутність назви видання: «особистість Гітлера залишалася на той час ключовою для злету Третього Рейху й була його власним досягненням.

Однак, і занепад цієї держави – не що інше, як власні прорахунки А. Гітлера, крах його амбіцій та нездатність пожинати вже достиглий урожай»³⁰.

Дана робота складається з шести розділів, де подано британську оцінку політичної та економічної структури гітлерівської Європи. Крім того, увага авторів прикута до характеристики окупаційних режимів на завойованих територіях Східної та Західної Європи, що характеризуються у контексті порівняльного аналізу. Як приклад, наведемо цитату з даного видання. Вона стосується «внутрішніх кордонів» окупованої німцями Європи. Так, дізнаємося, що «тип німецького адміністративного управління варіював у межах конкретних завойованих територій. Проте, принаймні на початковій стадії окупації була одна спільна риса, що непокоїла А. Гітлера: території були відокремлені від Рейху, саме тому необхідно було виробити чітку схему по переміщенню населення. Останнє ставало можливим лише у випадку надання Міністерством внутрішніх справ Рейху спеціального на це дозволу.

У випадку зі Східною Європою (сюди включено Богемію та Моравію, інкорпоровані Східні території (за винятком Данцига, прусських областей Верхньої Сілезії, Тешина та м.Б'яла)) надання таких спеціальних дозволів регулюється указом Міністерства внутрішніх справ Рейху від 20 липня 1940 року. До списку згодом були додані Україна й Рейхскомісаріат Осланд (включав країни Прибалтики й Західну Білорусь).

Зайве говорити, про суворі покарання, що чекали на осіб, захоплених при перетині внутрішніх кордонів без необхідних дозволів»³¹.

Щодо особливостей порядку, введеного на деяких окупованих територіях Західної Європи, у виданні зазначено, що «у Бельгії й Північній Франції була запроваджена у квітні 1942 р. рейхсміністром внутрішніх справ Німеччини Г.Гімmlером спеціальна процедура візового режиму при переміщенні населення. В указі цього політичного діяча зроблено перелік дозволених поїздок: 1. офіційні поїздки від імені держави чи партії; 2. відрядження; поїздки іноземних працівників з Бельгії та Франції. Усі інші типи поїздок було заборонено»³².

На нашу думку, проаналізовані фрагменти цього видання дозволяють зрозуміти справжню суть «німецького порядку» на окупованих територіях та оцінити його характер і масштаби.

У «Гітлерівській Європі» містяться відомості й про Україну в часи німецької окупації (1941-1944)³³. Тут мова йде не тільки про економічні плани нацистів стосовно України (формування «нового аграрного порядку»), про жорстокість політики уповноваженого Рейху на території України Еріха Коха³⁴, але й про Рух Опору з боку представників ОУН, про що свідчить наступна цитата: *«На Волині та в Галичині Українські Націоналісти (ОУН) й Українська Повстанська Армія (УПА) вступали в смертельний бій як з німецькими окупантами, так і з Червоною Армією»*³⁵. Як бачимо, подано цілком об'єктивний опис подій станом на 1943 рік.

У документальному виданні, що має аналогічну назву, «Гітлерівська Європа», опубліковані витяги з наказів А.Гітлера та звіти його підданих³⁶. Беззаперечно, важко перебільшити цінність даної наукової праці, що є прямим відгомном подій міжнародно-політичного життя воєнного періоду. Відтак, не варто забувати особисту заслугу А. Дж. Тойнбі як експерта міжнародних відносин у цьому складному процесі науково-пошукової та аналітичної роботи.

Аналізуючи діяльність Тойнбі як експерта-міжнародника в цілому, вважаємо за необхідне звернути увагу на ще одну особливість, а саме: трансформацію його поглядів на тогочасну світову політику під впливом роботи над «Осягненням історії». *«З усіх точок зору це було гармонійне поєднання занять. Я думаю, у мене не вийшло б видати ні «Огляди», ні «Осягнення історії», якщо б я не працював над цими темами одночасно. Здавалося б різні по своїй природі роботи відкривали переді мною невидимі горизонти, створювали найбільш широке поле діяльності, яке я міг тільки охопити»,* – констатував сам Тойнбі³⁷. У цьому контексті він з вдячністю згадував, як «одне з найбільш яскравих інтелектуальних вражень», яке справив на нього прослуханий у 1909 р. курс лекцій із стародавньої історії викладача Нью-Коледжа (Оксфорд) Альфреда Ціммерна. *«Цей лектор,*

– повідомляв Тойнбі, – ніби вдихав життя в стародавню історію... Ціммерн міг досягнути цього, перекидаючи яку завгодно кількість мостів через ріку часу між сучасною історією і стародавньою»³⁸.

Ольга Воробйова також прямо вказує на зв'язок роботи Тойнбі над «Study of History», з одного боку, і як міжнародника – з іншого: «Працюючи над «Осягненням історії» він отримував необхідний історичний фон для «Оглядів» у відповідних такій роботі глобальних масштабах. Інакше, «Огляди» допомагали створювати «Осягнення історії»³⁹.

Таким чином, багаторічна феноменальна діяльність Арнольда Джозефа Тойнбі по збору та аналізу інформації міжнародно-політичного життя в Четем-Хаусі перепліталася з не менш грандіозною роботою вченого на історичній ниві. У результаті, це забезпечувало регулярний вихід у світ британського наукового періодичного видання – «Огляд міжнародних відносин» та сприяло утвердженню науковця не тільки як експерта міжнародних відносин, а й як успішного історика-теоретика. Сам Тойнбі з цього приводу констатував: *«Коли вивчаєш історію минулих поколінь, мусиш подумки воскресити ці мертві покоління у своїй уяві. Уявити собі, якими вони були в житті, можна тільки по аналогії з тим, що ми знаємо про живих, тобто про наших сучасників. Ось чому вкрай необхідно, щоб кожен історик стояв одною ногою в сучасній історії, незалежно від того, куди спрямований його науковий погляд, в епоху створення пірамід чи епоху пізнього палеоліту. Незалежно від того, наскільки далеко відійшла в минуле досліджувана епоха, історик доводиться оживляти її, вдихати в неї життя. А для цього необхідно знати життя людей, яких історик застав на Землі й котрі називаються його сучасниками. Якби одночасно з «Оглядами» я не писав «Осягнення історії», то був би позбавлений найбільш ефективного інструмента, необхідного мені для мисленнєвої реконструкції давно померлих поколінь» (Підкреслено нами. – Є.С., Г.К.)⁴⁰. На нашу думку, реалізація на практиці цих, актуальних і нині, слів, дозволяла А. Дж. Тойнбі осмислити діючі у сфері міжнародних відносин «закони» та «принципи» та водночас обґрунтувати основи міжцивілізаційних взаємодій.*

Задля такого гармонійного поєднання в собі ролей теоретика та практика, «він постійно рухався вперед і назад, між минулим та сучасним, сплітаючи багатобарвний «килим» світових подій»⁴¹. У цьому реверсному русі суть взаємозв'язку історії та сучасності, в якому вчений вбачав сенс своєї діяльності. Насамкінець додамо: вказаний взаємозв'язок залишається методологічно актуальним і для істориків ХХІ століття.

Примітки:

¹Тойнби А. Дж. Пережитое. Мои встречи/ А. Дж. Тойнби / Пер. с англ. – М.: Айрис-пресс, 2003. – С.63-64

²Там само. – С.63

³Детальніше див.: Лаас Н.О. Концепція історії А.Тойнбі в дослідженнях радянських та пострадянських вчених/ Н.О. Лаас // Наук. записки Вінницького державного пед. університету. – Серія: Історія. – Вип.10. – Вінниця, 2006. – С.341-345; Космина В.Г. Методологічні контрверзи «Дослідження історії» А. Тойнбі / В.Г. Космина // Український історичний журнал. – 2007. – №5. – С.145-158

⁴Воробьева О.В. А. Тойнби: опыт постижения истории / О.В. Воробьева // Новая и новейшая история. – 2006. – №5. – С.86-98

⁵Мучник В.М. В поисках утраченного смысла истории: эволюция мировоззрения А. Дж. Тойнби / В.М. Мучник. – Томск: Изд-во Томского университета, 1986. – 200 с.

⁶Рашковский Е.Б. Востоковедная проблематика в культурно-исторической концепции А.Дж. Тойнби/ Е.Б. Рашковский. – М.: Наука, 1976.– 197 с.; Рашковский Е.Б. Структура и истоки философско-исторической концепции А.Дж. Тойнби/ Е.Б. Рашковский// Вопросы философии. – 1969. - №5. – С.111-119.

⁷Воробьева О.В. Вказ. праця. – С.87

⁸Тойнби А. Дж. Пережитое... – 672 с.

⁹Воробьева О.В. Вказ. праця. – С.88

¹⁰Тойнби А. Дж. Пережитое... – С.216

¹¹Тойнби А. Дж. Пережитое... – С.421-424.

¹²Мучник В.М. Вказ. праця. – С.39

¹³Тойнби А. Дж. Пережитое... – С.63

¹⁴Мучник В.М. Вказ. праця. – С.43

- ¹⁵ Тойнби А. Дж. Пережитое... - С.72-73
- ¹⁶ Там само. - С.76
- ¹⁷ Там само. - С.80-81
- ¹⁸ Там само. - С.80.
- ¹⁹ Мучник В.М. Вказ. праця. - С.51
- ²⁰ Тойнби А. Дж. Пережитое... - С.79
- ²¹ Мучник В.М. Вказ. праця. - С.57
- ²² Тойнби А. Дж. Пережитое... - С.534
- ²³ Survey of International Affairs: September 1938-15 March 1939. - V.III. / R.G.D. Laffan a. oth.; Ed. by A.G. Toynbee, V.Toynbee. - London; New York; Toronto: Oxford univ. press, 1953. - P.2
- ²⁴ Survey of International Affairs: Two Crisis over Czechoslovakia, January- September 1938. - V. II. / R.G.D. Laffan a. oth.; Ed. by A.G. Toynbee. - London; New York; Toronto: Oxford univ. press, 1951. - P. 419
- ²⁵ Ibidem. - P. 427
- ²⁶ Ibidem. - P. 428
- ²⁷ Ibidem. - P.429
- ²⁸ Survey of International Affairs. - V.III. - P.1
- ²⁹ Survey of International Affairs, 1939-1946: Hitler's Europe. / R.G.D. Laffan a. oth.; Ed. by A.G. Toynbee. - London; New York; Toronto: Oxford univ. press, 1954. - 730 p.
- ³⁰ Ibidem. - P.1
- ³¹ Survey of International Affairs, 1939-1946: Hitler's Europe. - P. 97
- ³² Ibidem. - P.98
- ³³ Ibidem. - P. 632-648
- ³⁴ Ibidem. - P.639
- ³⁵ Ibidem. - P.648
- ³⁶ Documents on International Affairs, 1939-1946. - V. II: Hitler's Europe. / Select. a ed. by M. Carlyle; Royal Institute of International Affairs. - London; New York; Toronto: Oxford univ. press, 1954. -362 p.
- ³⁷ Тойнби А. Дж. Пережитое... - С.107
- ³⁸ Там само. - С.332
- ³⁹ Воробьева О.В. Вказ. праця. - С.92
- ⁴⁰ Тойнби А. Дж. Пережитое... - С.86
- ⁴¹ Воробьева О.В. Вказ. праця. - С.93

Yevhen Sahnovs'ky, Hanna Kons'ka

Arnold Joseph Toynbee as the expert on international affairs

The activity of Arnold Joseph Toynbee as the expert on international affairs is highlights in this article; the work of the scientist at the Royal Institute of International Affairs (at Chatham House) is analyzed. Special attention is paid on the combination in Toynbee's activity purely scientific and analytical work – continuous quest interconnection of history and contemporarity, in which the scientist perceived the meaning of his work.

Key words: *Arnold Toynbee, the expert of international affairs, the Royal Institute of International Affairs, Chatham House, analytical work, the interconnection, history, contemporarity.*

Надійшла до редколегії 27.04.2013 р.